

DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİYE MAHSUS ESTETİK MOTİFLER-II

Lütfi BAYRAKTUTAN*

ÖZET

Divan ekolü, insana nüfuz etme sanatının diğer bir ifadesidir. Duygu, düşünce, hayal ve estetik örgü bakımından enteresan bir yapı arzeden bu ekol; Türk kültür ve edebiyat tarihinde çok müstesna bir yer işgal eder. Sevgili ise bu ekolde köşetaşı durumundadır. Âşık-sevgili çizgisinde bir "aşk" olayı vardır ki; âlemin çekirdeğini teşkil eder. Biz bu yazımızda "sevgili" olarak yaftalanan "cânların cânını" vasf etmeye çalıştık.

SUMMARY

Esthetical Elements in Divan Poetry Which Belongs to the Sweetheart

The way of divan is another expression of the art of impressing people. This way, which offers an interesting structure from the point of view of sentiment, thought, imagination and esthetics, constitutes an extraordinary place in the history of Turkish culture and literature. The sweetheart is the keystone in this way. On the path of lover

* Yard. Doç. Dr.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Ed. Eğt. Bölümü

and sweetheart, there is a love phenomenon, which constitutes the basis of the universe.

In this article, we tried to explain the basis of everything, which is called the sweetheart.

C-HATT: Hatt, divan edebiyatında en çok kullanılan estetik unsurlardan biridir. Yanak, dudak ve çene etrafında çıkan ayva tüyleridir. Aslında "hatt" kelimesi çizgi, satır, yazı anlamlarına gelir. Buradan mülhem, bilhassa yanak üzerinde peydahlanan taze sarı tüyler hatt'a teşbih edilmiştir. Vech-i şebihin esası, divan şiirinde harflerin biçimleri kadar, yazılış şekillerine de dikkat edilmesinin yarattığı estetik kompozisyonudur.

Hatt, divan şiirinde en çok sebze, çemene ve Hızır'a (yeşillik anlamından dolayı) teşbih edilir. Çünkü bu ayva tüyleri yanak üzerinde çok tazedir. Taze olan bir şeyin yeşil renkte düşünülmesi, kültürel bir tedâidir:

Hatun her lahza bir zîver getürdi
Gül üzre sebze-i nevber getürdi
Şeyhî

Ne bitmiş ol semenler bu çemende
Ne yaraşdurmuş ol sünbül bu bâğı
Şeyhî

Gördüince ârizunla hattunı
Suyı savar bâğ-bân sebzi eker
Zâtî

Kevser lebünle Hızır hatun gördi reşkten
Zulmâta girdi Çeşm-i Hayvân didükleri
Ahmet Paşa

Bu beyitte hatt, âb-ı hayât olan dudağı aramaya giden bir Hızır gibi düşünülür. Bu yönüyle de hat-Hızır münasebeti mevcuttur.

Yanak üzerindeki bu ayva tüyelerinin bazen de karıncaya teşbih edildiği görülür. Bu vech-i şebeh'in temelinde dinî bir motif olan Hz. Süleyman-Karıncaya olayı ve esprisi yatar:

Hattun ki çekdi hâtem-i yâkûta dâ'ire
Bir mûrdur ki möhr-i Süleymâna kasd ider
Şeyhî

Teşne-i câm-ı visâlün âb-ı hayvân istemez
Mâil-i mûr-ı hatun mülk-i Süleymân istemez
Fuzûlî

Yine hatt, yanak sahifesi üzerinde yazıya benzetilir. Bu arada yanak sathının Kur'ân olarak tasavvuru ve üzerindeki tüylerin de Kur'ân âyetleri olarak tahayyülü hakikaten akılları hayrette bırakacak bir incelikdir. Bu, fikir ve estetiğin "haddeden geçirilmesidir":

Yazmış cemâli nüshasına hattı hâşiye
Düşmüş anun kenârına uş zülfi kayd-ı sahh
Ahmet Paşa

Reyhân saçun misâli muhakkakdur oldı nesh
Haddün rikâ'ı üzre yazaldan gubâr hatt
Şeyhî

Geldi mülk-i hüsnüne hattı siyeh Mushaf-be-kef
Sen dahi ey kâfir-i nahvet müselmân olmadın
Nedîm

Mekteb-i aşk içre Mecnûn ile birlikde okurduk
Ben Mushafı hatmeyledim o Ve'l-Leylide kaldı
Lâedri

Hatt, renk ve kokusu itibariyle misk, müşg-i Hutun, müşg-i Tatar, anber, reyhan gibi güzel kokulara teşbih edilmiştir. Hattın bu cephesi, zahirî mânâda ve dış tesir çapında, âşıkı aşkın pençesine iten bir "cezbe vecdi" ne delâlet ediyor:

Müşgîn hatun belürdi vü fâş oldı sırrımız
Işk işi gizlü kalmaz ü olmaz nihân misk
Ahmet Paşa

Cân gubâr eyledi reyhân hat-ı reyhânun içün
Ol muhakkak ki bu nesrîn ü semendür kohusu
Şeyhî

Aceb reyhândürür yüzünde bu hat
Benefşedür ki anı âzer getürdi
Şeyhî

Hattın, yerine göre bazı hayal aynalarına "kara yazı" olarak aks ettiğini de görmekteyiz. Bu kara yazı, Levh-i Mahfuz addedilen yanak levhasında yazılı olan âşıkların yazısıdır:

Kara yazı imiş başuma hattun
Ne tağyîr ola çün ceffe'l-kalemdir

Şeyhî

Tasavvufî açıdan baktığımızda yanak vahdet, üzerindeki hat ise o vahdeti örten ve gölgeleyen kesrettir. Batınî mânâda kesret olan bu "hat" çetinler çetini bir mertebeye tekâbül eder ki; âşık bu çetrefil muammanın keşfinde "akıl" irâdesini kaybeder. Artık gönlün hâkim olduğu mekânda, hat'ı lisan-ı gayb anlatacaktır:

Levh-i hüsnünde hatun geh mahv ü geh isbât olur
Benzer ol dil sâlikinün sûret-i a'mâlidür

Ahmet Paşa

Hat, "âlem-i berzah" tır. Vahdet üzerindeki kesrettir ve insan bu kesreti kolay kolay göremez. Ayva tüylerinin görünmesi, bir Sırr-ı Rabbanî'dir. Âşıklar vahdet sırrına vâkıf olabilmek için, kesret olan hattı çözmekte ve aşmakta büyük çilelere maruz kalırlar:

Devr-i ruhsarında hattun hey'eti ışk ehline
Bezmi-i gamda kan ile dolmuş belâ peymânesi

Fuzûlî

Hâl ü hatdur bilmem ol âyîne-i ruhsâr üzre
Ya gözümünden aks salmuş merdüm ü müjgân ana

Fuzûlî

Ezel kâtibleri uşşâk bahtın kara yazmışlar
Bu mazmun ile hat ol safha-i ruhsâra yazmışlar

Fuzûlî

Ma'suk hattudur eceli mübtelâların
Ah ol ecel didükleri irer diyünce hâ

Ahmet Paşa

D- ZÜLÜF: Divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsuru sayılabilir. Mû, gîsû, kâkül, turra, zülûf gibi adlar altında birçok yönden ele alınan saç, sayısız teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Şekli, kokusu, rengi vs. yönlerden birçok beyte anlam verir. Perişan oluşu sebebiyle âşıkların aklını baştan alacak nisbette büyük bir teessüriyete sahiptir. Saç bu ekol içerisinde üç cepheden hayâl âlemini etkilemiştir: Şekil, koku ve renk...

Zülûf şekil itibariyle hemen her zaman perişan, dağımıktır. Bu perişanlık ondaki kararsızlığa delâlet eder.

Ne haber virdi sabâ zülf-i perişânun için
Ki benefşe kara yaslu görünür anun için
Şeyhî

Âşiyân-i mürğ-ı dil zülf-i perişânundadır
Kande olsam ey perî gönlüm senün yanundadır
Fuzûlî

Didüm kimdür perişân eyleyen âşıklar ahvâlin
Sabâ gösterdi târ-ı sünbül-i zülfün ki bû eyler
Fuzûlî

Perişân olan ister kim ola hem -dem perişâna
Anunçün gönlüm ol gîsû-yı ser-gerdândan ayrılmaz
Ahmet Paşa

Saçın perâkende, bî-karâr, târmâr, müşevveş olarak vasıflandırılışı; yine şekil vech-i şebehine dayanır. Daha doğrusu hakikatte kader çizgisine muvafık bu saçlar, âşık psikolojisinde ızdırabın tesiriyle olsa gerek hep mahzun kelimele-
lerle yaftalanmıştır:

Hâlümi zülfî nice perâkende eyledi
Sorsa bilürdi tan yiline vâsf-ı hâli dost
Şeyhî

Karar kalmadı cânumda azm-i yâr iderem
Bu kâr ü bârı saçı bigi târmâr iderem
Şeyhî

Hâlüm müşevveş olduğına dâldur saçun
Ol ayn-ı fitne oldu bu hâlün karînesi
Şeyhî

Zülûf yine şekil itibariyle sissile (zincir, gül, halka) tâb, dâl (harf), ke-
mend, çember, dâm gibi kelimelerle vâsfedilir:

Dil müselsel zülfünün sevdâsı ile dîvânedür
Cân münevver hüsnünün şem'inde bir pervânedür
Şeyhî

Rişte-i tûl-i emel dâm-ı belâdur neyleyüm
Üzmek olmaz ol ser-i zülf-i perişândan tama'
Fuzûlî

Hasta câna varta-i gamda meded-gîr olmaga
Mîm agzunla nigârâ iki dâlündür senün
Aşkî

Zülfi zencirindedür dil dîvânedür şol dilberün
Tolaşub bâd-ı sabâ zülfine şeydâlanmasun
Ahmet Paşa

Sevgilinin yanağı bir hazine, onun üzerindeki zülûf de o hazineyi koru-
maya memur bir ejderhadır. Define uğruna hayatını bir "akışa" vakfeden ehl-i dil,
hiçbir zaman bu ejderhadan korkmayacaktır:

Şevk-i ruhsârunla dil zülf-i dü-tâdan korkmaz
Arzû-yı genc idenler ejderhadan korkmaz
Necâtî

Yine zülûfün bir mazmun ve telmih içerisinde, Hz. Mûsâ'nın asâsına ben-
zetildiğini görmekteyiz:

Tolaşdı zülfüne dil tıflı rişte sandı velî
Görelî pîç ü hamun ejdehâ imiş bildük
Ahmet Paşa

Yanağın bir oyun alanı olarak tasavvur edildiği hayal kompozisyonunda
saç, bir çevgâna benzetilir. Top ise çoğu zaman can ve gönüldür:

Çevgânı zülfün nice cân topın urmasun
Gül-gûn yanagun gibi meydân tutubdur
Ahmet Paşa

Sünbül, tâvûs, mâr, ef'î, akreb, ayn (harf), asâ gibi unsurlar da yine zülfün
teşbih edildiği motifler arasındadır:

Gül yüzün lâle ruhun sünbül-i terdür zülfün
Nâ-şükûfte dahi gül goncesi nâzik dehenün
Hisâlî

Sayd olurken perçem-i tâvûsına şehbâz-ı cân
Ol nümâyı ben meges ya'ni şikâr itsem gerek
Şeyhî

Öykünderi hadd ü zülf-i büt-i dilsitâne genç
Edindi mâr-ı heft-seri tâziyâne genç
Aşkî

Sevgilinin zülfî siyahtır. Bu siyahlığundan mülhem kâfir ve leyl olarak vasıflandırılır. Leyl kelimesi "gece ve karanlık" mânâlarına geldiği gibi; aynı zamanda Leylâ'yı da çağırıştırır. Zâten âşıkın gönlü Mecnûn, zülûf ise Leylâ olmuştur. Zülûfün kâfir olarak nitelendirilmesi, kâfir kelimesinin "örtün" mânâsına da gelmesinden kaynaklanır. Çünkü zülûf, vahdet olan yanağı örtmektedir:

Mecnûn gönül sığınsa nola zıllına anun
Zülf-i siyeh ki Leyli-i hüsnün obasıdur
Fuzûlî

Gönül bu zülf-i kâfir-kîş olalıdan beri dînün
Özini cân ile saldun gamına ol büt-i Çînün
Şeyhî

Zülûf renk yönünden benefşeğe, zünnâra, hindûya, zulmete, zâga, sâyeye teşbih edilir. Renk olarak hep "siyah" ağır basar:

Ne haber virdi sabâ zülf-i perîşânun için
Ki benefşe kara yaslu görünür anun için
Şeyhî

Sâki-i İsâ-nefes kim zülfini zünnâr ider
Destüme sundı kadeh üstine haçın eyledi
Şeyhî

Bu yidi pehlevanı tokuz kal'adan çeker
Hindû saçun atar ise bir lu'b ile kemend
Şeyhî

Zülûf, anber kokuludur. Ayrıca hem zülûf hem de anber siyahtır. Âşıkın mahzun gönlüne "siyah" ın derûnî âhengi beste beste yayılırken, saadet filiz vermekte, sürûr güller açmaktadır:

Akl irşâdıyla bulmak kâm mümkündür veli
Dâm-ı râh ol halka-i zülf-i mu'anberdür mânâ
Fuzûlî

Yüzü Kâ'be olan sevgilinin zülfü, o Kâ'beye bir örtüdür. Sevgilinin cemalini kible-gâh edinen âşık psikolojisi, zülfü de yanak Kâ'besine bir örtü olarak tahayyül eder:

Çekdi zülfün gûşe-i ebrûsına dilber didi
Yaraşur Kâ'be örtüsü asılsa mihrâb üstine
Ahmet Paşa

Divan ekolünde yüz parlaklığı, şeffaflığı ve nûr saçıcılığı açısından suya benzetilir. Zülûf de bu suyun kenarında veya üzerinde bulunur. Bu özelliğiyle zülûf su üzerinde namaza duran Hızır'a teşbih edilir:

Ne kerâmet gösterür zâhid bu zülf-i hırka-pûş
Kim salubdur Hızır-veş seccâdesin âb üstine
Ahmet Paşa

Zülûfün, renk itibariyle müşg, reyhân, ûd, benefşe ve sünbüle benzetilişi, mecaz-ı örfî olarak karşımıza çıkmakta:

Sabâ dem urdı meger çîn seher saçından anun
Çemende nefhası müşg-i Hitâ yirine geçer
Şeyhî

Muhakkak ol saçı reyhâna eyledüm ta'lik
Ol od ile oluram ben dahi gubâr dirîg
Şeyhî

Gam-ı zülfeyni düşdi sînemize
Oldı pür ûdlarla micmerler

Ahmet Paşa

Zülûf kana susamış bir cellâddır. Âşığın gönlünü öldürmeye memur bu cellâd, kemend atarak gönülleri avlar. Bazen de bu zülûf cellâdı gönülleri avlamak için ben tuzağını kurar. Ben mürg-ı dili avlamak için atılmış bir tanedir:

Zülfün kemendi kanına susamış Ahmedün
Çâhına düşüb ol zekânun ser-nigûn ider
Ahmet Paşa

Yüzün iki yanına sarkan zülûf, Bâg-ı İrem'de ermiş iki üzüm salkımı gibi düşünölmüştür.

Hûşe-i Bâğ-ı İrem mi zülfün ey unnâb-leb
Yâ asılmış Şâmda miskîn ineb âvengüdü
Fuzûlî

Sevgilinin saç sihir yapmada, Hârût ile Mârût'u bile geçmiştir. Zülfün ca-
dı ve sâhir oluşu, onun can ve gönülleri her teline asacak kadar kabiliyetli olması
ve gönülleri büyülemesiyle izah edilebilir. Bu çerçevede, sevgilinin çene çukuru-
nun Çah-ı Bâbil olarak hayal edilişi de vardır:

Şol çeh-i Bâbildeki Hârût kim vasf itdiler
Bu zenahdânundaki zülf-i perîşân olmasun
Ahmet Paşa

Âşık tolaşma semtine ol zülf-i sâhirün
Mâr-ı münakkaş olması pek ihtimâlidir
Fuzûlî

Saç büyük bir fitnecedir. Âşıklar üstüne çöken bir kara belâdır. Onların
gönlünü karıştırır, huzurunu bozar, büyük bir karışıklığa sebebiyet verir:

Kad kıyâmet gamze âfet zülûf fitne hat belâ
Âh kim ben hüsnünün bunca belâsın bilmedim
Fuzûlî

O şûhun fitne-i devr-i zamândur kâkül ü zülfî
Kıyâma geldiği sâ'at kıyâmetden nişân ol kadd
Hisâlî

Zülfün buraya kadar açıklanmaya çalışılan tarafı, hep zâhirî yanıdır. Bâti-
nî, yani tasavvufî açıdan zülfün ifade ettiği mânâ şudur:

Zülûf kâfir olması, siyahlığı, çokluğu ve vahdet olan yanağı örtmesi hase-
biyle kesrettir. Vahdete giden yolda en büyük engeldir. Ancak maddenin tasfiye-
si için bu en müteessir kesrete ihtiyaç vardır. Zülfün tasavvufî remzini tek cümle
ile ifâde edersek, Allah'ın "birlik" sıfatıdır:

Hâli itmiş gayrdan zülfün hayâli gönlümi
Nola sâhib-keşf ise bir ömrdür halvet çeker
Fuzûlî

Şem başından çıkarmış dūd-şevk-i kâkülün
Böyle kûteh ömr ile başındaki sevdâya bah
Fuzûlî

KAYNAKLAR

1. AYBET, N.: Fuzûlî Divanı'nda Maddî Kültür, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1989.
2. AYVAZOĞLU, B.: İslâm Estetiği ve İnsan, Çağ Yayınları, İst., 1989.
3. ÇAVUŞOĞLU, M.: Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili, Milli Eğitim Bak. Yay., İstanbul, 1971.
4. ÇAVUŞOĞLU, M.: Divanlar Arasında, Umran Yay., Ankara, 1981.
5. İPEKTEN, H.: Fuzûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Ankara, 1973.
6. TARLAN, Ali N.: Şeyhî Divanı'nı Tedkik, İstanbul, 1964.
7. TARLAN, Ali N.: Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.
8. TOLASA, H.: Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 1973.